

нального своеобразия, создавая свой «македонский вариант» новых для нее художественных форм. Усвоению опыта других, более развитых литератур огромную помощь оказывал перевод, который зарождался и развивался практически одновременно с оригинальным творчеством. Сначала он восполнял в национальной литературе отсутствующие в ней формы, а включаясь в процесс ее развития, интенсифицировал освоение македонскими писателями новых версификационных поэтических систем, лирических и прозаических жанровых и стилиевых приемов, расширял лексические возможности родного языка.

Вторым важнейшим фактором, сопровождавшим ускоренное развитие македонской литературы, являлось следование общим закономерностям, свойственным целому ряду литератур тех народов, которые длительное время находились в неволе и были лишены возможности свободного существования родного языка и художественной словесности, а затем за короткий срок преодолевали отставание. Применение компаративистского подхода позволило автору монографии установить ряд интересных параллелей между явлениями в македонской и других, прошедших аналогичный путь литературах, например белорусской, которые подтверждают наличие общих типологических закономерностей в их развитии, и доказать, что македонский путь развития, при всей его специфичности, не был уникальным. Македонская литература, по ее мнению, «перескочившая целый ряд культурных эпох, демонстрирует и характерную для многих славянских литератур особенность и свою специфику» (с. 99).

Еще раз хочется подчеркнуть, что научные выводы А.Г. Шешкен базируются на тщательной проработанности истории македонской словесности, начиная с появления в ней первых образцов на «народном» языке до 1990-х г., когда она, не теряя своего национального облика, становится равноправной частью мировой литературы, когда репрезентативные произведения ее представителей переводятся на многие языки. В том числе они широко представлены на русском языке.

Александра Вранеш

**Целокупна дела Десанке Максимовић. Књ. 1–10.
Београд: Задужбина «Десанка Максимовић»:
Службени гласник: Завод за издавање уџбеника, 2012.**

Десет томова Целокупних дела Десанке Максимовић, ако то књиге уопште могу, држе цео Десанкин живот: континуиран и доследан преглед «певања» Десанке Максимовић од првих лирских покушаја објављених у часопису Мисао 1920. и подстрека Симе Пандуровића, кроз уношење њених песама у *Антологију најновије лирике* (1921), преко првих књига *Песме* (1924), *Врт детињства* (1927), *Зелени*

витез (1930) и првих награда, попут оне «Цвијете Зузорић» (1931), потом двоструке «Змајеве награде» Матице српске (1959, 1973) до избора за редовног члана САНУ (1965) и још, више од седам деценија дугог поетског стварања, омогућује да се прати њено стасавање у једног од најистакнутијих и најзначајнијих књижевника двадесетог века, како кроз њен песнички и прозни исказ, тако и кроз њену биографију и библиографију објављеног стваралаштва и рукописне заоставштине.

Десанка Максимовић, «најдужа моћ српског језика», за чијег су се «века угасили (...) толики вулкани, пресушиле реке, затворили рудници, пресахли извори, која је све боље певала што је дуже живела»¹, како је о њој надахнуто беседио Матија Бећковић, без престанка заокупља пажњу читалаца свих узраста и интересовања, теоретичара и историчара књижевности. Задужбина Десанке Максимовић је, стога, иницирала, поставила и реализовала приређивање и објављивање *Целокупних дела песникиње*. У десет обимних томова, на више хиљада страна, уз учешће свега 13 приређивача, у сарадњи са III *Службени гласник* и *Заводом за уџбенике*, а уз подршку САНУ, Народне библиотеке Србије, министарства РС надлежних за културу, просвету, науку, веру, дијаспору, као и Градског секретаријата за културу, под одговорним руководством пре свега проф. др Слободана Ж. Марковића, потом проф. др Бошка Сувајџића, након њега проф. др Станише Тутњевића, остварен је 2012. године захтеван пројекат, по својој целовитости редак у нашим културним оквирима. Руководећи се, пре свега, начелима и упутствима за приређивање критичких издања САНУ, што подразумева озбиљне и обухватне редакторске напомене, у складу са тим полазећи од Нолитовог издања *Сабраних дела* објављеног у седам књига 1969, у чијем је приређивању учествовала и сама песникиња, уз консултовање издања истог угледног југословенског издавача 1980, 1982, потом 1985, 1987, 1988, 1990. године, приређивачки одбор се определио за следеће основне одреднице: матични текст за приређивача је последња верзија сваког текста коју је ауторизовала Десанка Максимовић, уз консултовање и поређење аутографа, када год је то било могуће, прве верзије објављене у периодичној, потом у монографској публикацији, односно збирци, и верзије у Нолитовим *Сабраним песмама*.

Четири од десет објављених томова окупљају ауторске песме Десанке Максимовић: прва три тома *Целокупних дела* садрже Десанкине песме објављиване у збиркама периоду од 1924. до 1993, док шести том садржи њене песме за децу штампане у збиркама у периоду од 1927. до 1988; осми и девети том *Целокупних дела* посвећени су Десанкиним преводима поезије која је настајала на бугарском, словеначком, руском, украјинском, белоруском, чешком, словачком, пољском, азербејџанском, балакирском, грузијском, јакутском, јерменском, кабардинском, казахском, киргиском, летонском, литванском, норвешком, таџичком, туркменском, узбечком и француском језику;

¹ Најдужа моћ српског језика / Матија Бећковић. У: Духовни завичај / Десанка Максимовић; прир. епископ Лаврентије, прота Владан Ковачевић, протођакон Љубомир Ранковић. Ваљево, 1993. С. 101.

томови четврти и пети обухватају романе, приповетке, путописе и разне списе, а том седми прозу за децу, у збиркама од 1933. до 1970, ван збирки, као и једну сачувану у рукописима и публиковану 1998; десети том садржи библиографију, биографију из пера Радована Поповића, библиографију објављених дела за период од 1920. до 2011. и попис и опис рукописне заоставштине. Методологија приређивања потврђује уједначеност и кохерентност начела која је дефинисао приређивачки одбор, а без којих и нема озбиљног критичког издања: као коначни основни текст узима се издање *Сабраних песама* из 1990. године, последње за песникињина живота, скоро идентично издању из 1969. године, о чему сведочи напомена издавача да је издање припремљено у сарадњи са аутором; текст је потом сравњиван са верзијом у рукопису, изворном објављеном верзијом, најчешће у периодичној публикацији, што је захтевало помно и пажљиво ишчитавање наше периодике, у којој су пронађени и текстови које до сада објављиване библиографије нису забележиле; а затим и са верзијом први пут објављеном у ауторској књизи (која може бити и примаран извор), када се највише и очекују и догађају интервенције песникиње, којима се усвајају или поништавају мање или веће измене што их је текст за свога живота у разним издањима на различите начине стицао. При објављивању песникињиног текста у *Целокупним делима* инсистирало се на прегледности текста, те је поред одговарајућих белина, као графичког решења, означавањем сваки пети стих, односно у прозном тексту експонентним бројем означена су сва варијантна места. Засебну целину сваке књиге чине Напомене, у три сегмента: Опште, Посебне напомене и одговарајући регистри и речници условно мање познатих речи. Општим напоменама сваки приређивач уводи читаоца у специфичности свога приређивачког рукописа, у коме се издвајају прихваћене скраћенице, као формални путоказ, и детаљна објашњења везана за компоновање тома из перспективе коришћених извора, категоризације песникињиног стваралаштва. Циљ сваког приређивача, односно подухвата критичког издавања јесте успостављање финалне верзије текста и сагледавање песничке радионице Десанке Максимовић. Посебним напоменама сваки поетски и прозни текст постаје предмет детаљне анализе у којој се сагледавају све истражене варијанте, а текст се, по потреби, смешта у друштвени и културолошки контекст. Регистрима историјских, географских, митолошких, религијских, личних и других имена и појмова, попут наслова, које је некада саставио сам приређивач, а некада је то учинио Срето Танасић, постигнута је претраживост текста, максимална у односу на могућности које пружа линеарни текст.

Како је у напоменама за прву књигу првог тома *Целокупних дела* написао приређивач, проф. др Љубица Ђорђевић, која је иначе и аутор прве докторске тезе која анализира стваралаштво Десанке Максимовић, «целокупним делом засводити – на данашњем нивоу знања – све што је Десанка Максимовић

оставила књижевности подухват је с високим захтевима и обавезама»¹. Поступно, поштујући хронологију објављивања, односно настајања, у првој књизи првог тома *Целокупних дела* доносе се збирке *Песме* из 1924, *Зелени витез* 1930, *Гозбба на ливади* 1932, *Нове песме* 1936. и песме ван збирки из периода од 1920. до 1936. Другу књигу првог тома приредио је др Радован Вучковић и она, по већ истицаном критеријуму, садржи збирке *Ослобођење Цвете Андрић* 1945, *Песник и завичај* 1946, *Отаџбина* у првомајској поворци 1949, *Отаџбино*, ту сам 1951. и песме ван збирки из периода 1936 до 1951. Као особени знак прве књиге *Целокупних дела* Љубица Ђорђевић издваја варијетете две, три или више поетских целина под истом значењском фразом и у доминацији појединих речи и синтагми у *Десанкином поетском речнику*, те постоји удвојеност, утрострученост наслова за више од четрдесет песама, док се поједини наслови за потпуно различите поетске исказе каткад појављују и у четири, шест или 12 случајева. Ређе су у овим збиркама појави иста песма под различитим насловима, иако је то сасвим видљиво у каснијим збиркама, а још више у рукописној заоставштини. Приређивач Радован Вучковић је у напоменама за другу књигу првог тома наглашавао патриотски и биографски подстрек настанку *Десанкиних песама*: било да је у питању настанак потресне *Крваве бајке*, или да је, опет на неки начин због духовне скупености једног доба, била у питању потресност цензуре због необјављивања њеног последњег стиха. Припадност народу и завичају приметак је, како је Десанка сама писала, њеног «духовног и телесног здравља», али признаје «и неких заблуда и претераности», које је тешко отклањала, чак ни када јој тај исти народ и његова критика нису на песнички дозив одговорали онако како је очекивала.

Други том *Целокупних дела* приредио је Станиша Тутњевић, укључивши у прву књигу збирке *Изабране песме* 1950, *Мирис земље* 1955, *Заробљеник снова* 1960, *Говори тихо* 1961, *Трајим помиловање* 1964 и песме ван збирке писане од 1951. до 1969; а у другу књигу збирке *Немам више времена* 1973, *Летопис Перунових потомака* и *Песме из Норвешке* 1976, *Ничија земља* 1979. и песме ван збирки 1969. до 1979. Распон од нешто мање од три деценије песничког стварања Станиша Тутњевић препознаје, како каже, по првим ауторским збиркама *Трајим помиловање* и *Немам више времена*.

У трећем тому песама приређивач проф. др Душан Иванић посветио се збиркама: *Слово о љубави*, *Међаши сећања* 1983, *Сајам речи* и *Михољско лето* 1987, *Памтићу све* 1988, *Небески разбој* 1991, *Зовина свирала* 1992 и песме ван збирки из периода 1979. до 1993. Приређивачи проф. др Живан Живковић и др Бојан Ђорђевић у овом тому су презентовали хаику поезију настајалу и објављивану од 1988. до 1993. године, уз песникињино учешће у томе поступку, засвођеном збиркама: *Озон завичаја*, *Дечји разговори* и *Славуј на гробу*.

¹ Целокупна дела Десанке Максимовић. Књ. 1 / прир. Љубица Ђорђевић. Београд: Задужбина «Десанка Максимовић»: Службени гласник: Завод за издавање уџбеника, 2012. С. 393.

Романи *Отворени прозор* 1954, *Бунтован разред* 1960, *Не заборавити* 1969. и збирке приповедака *Лудило срца* 1931, *Како они живе* 1935, *Страшна игра* 1954, као и оне објављиване ван збирки окупљени су корицама четвртог тома *Целокупних дела* уз пажљиво приређивање др Ане Ћосић Вукић. Критички однос саме песникиње према сопственом прозном стварању, као и не нарочито повољна критичка рецепција учинили су да је њена проза недовољно позната нашој читалачкој публици. «Имајући у виду еволутивни карактер песничке слике света Десанке Максимовић, као и њен лични сензибилитет», речи су приређивача у Општим напоменама, «не би био без основа закључак да је актуелност социјалних тема у једном периоду – у деценији која је претходила Другом светском рату и друштвеним променама у Југославији, мотивисала песникињу да своје социјалне преокупације искаже у прозној форми, с правом осећајући да им је проза адекватнији израз од лирике»¹. Ана Ћосић Вукић уочава као основне особености романа анахроност, и у избору теме и у «поступку романескне транспозиције, и обележеност снажном васпитном тенденцијом», док су се у приповеткама, «више но у лирици, одразиле поетичке тенденције књижевног доба и социјалне и историјске прилике». Ипак, суд овдашње критике, и након поновног подстицаја Задужбине Десанке Максимовић да се њено прозно стваралаштво превреднује, једнак је ондашњем.

Наредни том посвећен прози у *Целокупним делима* односи се на «жанровки и тематски разноврсне прозне текстове, настале», пише њихов приређивач Нада Мирков Богдановић, «као плод дугогодишњег песникињиног учешћа у различитим облицима јавног, књижевног, културног и друштвеног живота»². То су монографија Јованка Орлеанка 1929, путописи Празници путовања 1972. и Снимци из Швајцарске 1978. и разни списи из периода 1927. до 1991. године. Веома садржајне напомене којима се детаљно сагледава време, начин и мотив настанка прозног записа, какве налазимо и у другим томовима, овде су захтевале, и приређивач их пружа, детаљнија историјска, географска објашњења.

Стваралаштву за децу посвећена су два тома, шести и седми, *Целокупних дела*, први у низу песама за децу, а други прози за децу, уз приређивачки напор и дар Слободана Ж. Марковића и Зорице Ивковић Савић и укључивање Бошка Сувајцића за приређивање романа *Шева небесница*, интригантног како због своје метафоричности, тако и због постхумног објављивања, с којим се и даље рађају, оправдано или не, нова питања и дилеме. Збирке за децу, наглашавају приређивачи, често укључују значајан број песама које претходно нису објављиване у серијским публикацијама. Како због великог броја појављивања у периодици и у збиркама, тако и због учешћа великог броја приређивача различитих издања намењених деци, уредницима ова два тома било је нарочито за-

¹ Целокупна дела Десанке Максимовић. Књ. 4 / прир. Ана Ћосић Вукић. Београд: Задужбина «Десанка Максимовић»: Службени гласник: Завод за издавање уџбеника, 2012. С. 782.

² Целокупна дела Десанке Максимовић. Књ. 5 / прир. Нада Мирков Богдановић. Београд: Задужбина «Десанка Максимовић»: Службени гласник: Завод за издавање уџбеника, 2012. С. 565.

хтевно извођење изворног, односно коначно ауторизованог примерка. Збирке *Врт детињства* 1927, *Дечја соба* и *Загонетке лаке* за прваке ђаке 1942, *Паукова љуљашка* и *Шарена торбица* 1943, *Река помоћница* 1950, *Ветрова ус-паванка* и *Пролећни састанак* 1954, *Росна руковет* 1955, *Шумска љуљашка* 1959, *Писма из шуме*, *Чудо у пољу* 1961, *Сунчеви поданици* 1962, *Бела врана* 1964, *Златни лептир* 1967, *Дете у торби* 1977, *Песме о птицама* 1988, и поред толиког броја збирки песама за децу има простора и за песме ван збирки. Збирке приповедака по којима ће је деца и одрасли памтити окупљене су у осмом тому: *Срце лутке спавалке* 1933, *Распеване приче* 1938, *Дечја соба* 1942, *Чобанин пчела* 1956, *Ако је веровати мојој баки* 1959, *Писма из шуме* 1962, *Кратковечна* 1964, *Осе мађионичари*, *Хоћу да се радујем* и *Нећу више возом* 1965, *Медведова женидба* 1966, *Ђачко срце* и *Патуљкова тајна* 1967, *Прадевојчица* 1970, и наравно приче ван збирки.

Преводна књижевност у два тома обухвата поезију Јужних, Источних, Западних Словена и несловенских народа, коју је критичком апаратуром опремио Миодраг Сибиновић.

У разговору са Слободаном Вуковићем, ишчитавала сам својевремено у Десанкиним рукописима, будући да сам их педантно пописивала, песникиња објашњава зашто много преводи, нарочито са словенских језика: «Превођење волим, нарочито превођење песама. Оно је као неки поетски спорт, спорт вишег стила, где човек себе несебично поклања другоме, као узврат за уживање које ми тај други пружа својим делом»¹. С друге стране, преводила је зато што су јој мисаоно и емоционално блиски стихови других песника, попут Елизабете Багрјане, Ане Ахматове, Доре Габе. Понекад је сама, кадјој језик изворника није био знан, препевавала преводе других, нпр. Кајоко Јамасаки, Љубише Рајића и других. И књиге у којима су окупљени сами преводи и библиографија објављена у десетом тому потврђују да је често добронамерно и зналачки исправљала преводе појединих књижевника који су је молили за мишљење и помоћ. О томе у заоставштини сведочи превод песме Бориса Дубровина, који је сачинио Душан Ђуришић, а она је потом препевала целу песму, бележећи је руком на папиру без линија и уредно је потписујући, што је веома, веома ретко чинила, али не својим именом и презименом, иако је препев потпуно нов и другачији, већ именом Душана Ђуришића. Међу песмама понегде би се нашли и спискови имена писаца које је преводила. На једном (иб. јед. 1699) тако су забележени: Тоне Павчек, Саша Вегри, Дане Зајц, Цирил Злобец, Јанез Менарт, Петар Левец, Кајан Кович, Грегор Грниша, Жоже Шмит. Ретки су датирани и потписани листови, углавном њени прозни записи са одређеном наменом, какви су предлог за Слободана Павићевића за Змајеву награду од 17.4.1982. у Врњачкој бањи (иб. јед. 1917), или Белешка о сонету, потписана

¹Мисли Десанке Максимовић / сабрала и приредила Александра Вранеш. – Београд : Стручна књига, 1999. – Стр. 77.

латиничном писаћом машином 12. марта 1987, или, да ли случајно или намерно задржане, белешке попут писма Радована Зоговића Титу од 14.7.1995. године (биб. јед. 2327). Приређујући извесне преведене песме и приче за објављивање у периодици или антологијама, Десанка је над преведеним текстом записивала у неколико редова биобиблиографске податке о аутору, нпр. о Марку Давидовичу Сергејеву (биб. јед. 1636), Конантину Баљмонту (биб. јед. 1118), или на засебним листовима различитог формата скупно за неколико писаца, како су представљени Александар Фредро, Марија Конопњицка, Јан Бжехва, Ева Шелбург-Зарембина, Адам Мицкијевич (биб. јед. 1119), или Јулијан Тувим, Луцина Кшемењецка, Ана Швишчињска, Халина Кошутска. Већина Десанкиних препева сачувана је независно од предлошка са кога је преводила. Само понегдс преводи су придружени оригиналима, као код песама На белу хељду, Украини, оји дрвеће грабово, Москва, Дете, Јабуке су сазреле, које је Максим Фадјејевич Риљски преписао зеленим мастилом и упутио их Десанки. Некад је на полеђини превода она сама забележила где је песму прочитала: нпр. за песму Одмор Жанет Делетан Тардиф из збирке Ноћвремена (биб. јед. 1137), или за песму Смрт Ане Миракл из збирке Осам поема и њихови цртежи (биб. јед. 1139). Међу рукописима се чувају и њени преводи македонских писаца Славка Јаневског (Ноћна бајка, биб. јед. 1104), Колета Неделковског (Повратак и две песме без забележеног наслова, биб. јед. 1096-1098), Коче Рацина (Дани, биб. јед. 1100).

О поступку превођења Десанка углавном није писала, па је отуда изненаднија и драгоценија белешка Како су превођене песме за 19. књигу Максима Горког на шест листова, писана ћириличном машином и својеручно потписана, упућена, према запису на полеђини последњег листа, Књижевним новинама.

Десети том Целокупних дела чини библиографија, чијој је једној целини, за стваралаштво од 1920. до 1971, аутор Љубица Ђорђевић, а два целина за објављена дела од 1972. до 2011. и за рукописну заоставштину аутор је потписник овог текста.

Библиографија рукописне заоставштине Десанке Максимовић, да се само на њој мало задржимо, обухвата 3008 библиографских јединица, целовитих или делимичних записа песама, прича, бележака, беседа, интервјуа, биографских и аутобиографских исписа, сценарија, приказа, искључујући једино преписку, са редовно означеним почетним и завршним стихом, или реченицом уз задржавање и ситних интерпункцијских разлика, видљивим у индексу почетних стихова. Многи исписи сачувани су у више примерака, са мањим или већим исправкама (на пример библ. јед. 147, 411, 960, 2555, 2556, 2557, 2560, 2561, 2562, или 127, 292, 2572, 2573, 2574). Према боји папира, мастила или индига, употребљавању хемијске оловке или фломастера, као и према величини слова, збијености или развучености рукописа, формату папира и сјају употребљеног картона може се претпоставити година његовог

настанка и његова намена. Датирање је, открива се у Целокупним делима, понекад могуће и на основу полеђине коришћеног папира, који је, често, био позив на сарадњу, програм свечаности, обавештење, или честитка за објављену књигу или награду. Песме намењене читању, а бивало их је, како је сведочила и Флорика Штефан, сијасет, записиване су на безброј картона (библ. јед. 2359), попут шпила обележених карата, да не би морала да користи наочаре на књижевним сусретима. Она није љубоморно ни самосвесно чувала чак ни сваки свој запис, а камоли белешку о себи, већ их је повремено, пред крај живота, сакупљала, гужвала, чак квасила водом и бацала, оцењујући да је важнији живот њеног дела у читалачкој публици, него на пожутелим хартијама.

Рукописи Десанке Максимовић сачувани су и у дому Војислава Милановића, архитекте и преводиоца. Међу њима су песме, оригиналне и преведене, преписка, биографске белешке и бројне фотографије, у чијем разврставању има и извесних намерних недоследности, када, на пример, песме нису раздвајане од писама чији су саставни део. Поред песама које до сада нису објављиване ваља указати на драму Љубав, љубомора и остало, сачувану у рукопису, каткад и на папирима, мало већим од каталошког листића и до данас непрочитану и необјављену. Војислав Милановић објашњава да је Десанку Максимовић подстакао на писање драме, јер је желео да се једном општом темом обухвате њени прозни записи, за које је стрепоо да ће се изгубити.

Драгоцен путоказ за будућа разнородна текстолошка истраживања може бити индекс првих и последњих стихова оригиналних и преведених песама, објављен уз библиографију удесетом тому Целокупних дела, у коме се могу наслутити евентуална каснија одступања објављених текстова у односу на аутографе. Како први том библиографије објављених дела (за период од 1972. године) садржи истородне индексе, омогућене су све врсте поређења.

Критичко издање Целокупних дела Десанке Максимовић, отворило је, по речима саме песникиње из спомен-књиге Љубе П. Ненадовића, „ризницу успомена“. Методолошки развијено, текстолошки педантно, културолошки и историјски одговорно, научно аргументовано, ово приређено издање поштује изворност песникињине речи и принципијелност и доследност правила приређивања. Малобројни су писци на бившим југословенским просторима чије је целовито стваралаштво истражено и представљено. Тринаест приређивача својим научним ауторитетом и потпуном посвећеношћу задатку сведоче о поузданости у књигама изнетих чињеница. Објављивање Целокупних дела Десанке Максимовић је научни и културни догађај највишег реда којим се поносе не само издавачи и приређивачи, већ и цела наша истраживачка јавност.